

Kunst doet leven

Opgezwiept!

De zoektocht van journalist Hieke Jippes naar de betekenis van kunst voor ouderen

6 Joyce Vlaming

Over een structureel kunst- en cultuuraanbod bij zorgorganisatie AxionContinu

16 'Wat zij brengt? Liefde!'

Een portret van de familie Bordewijk

Draagt kunst in de zorg bij aan een 'gewoon goed leven'?

Vele jaren geleden opende ik een expositie en stelde daar de vraag of het niet tijd werd om kunst ook te bezien vanuit de waarde ervan voor gezondheid en welzijn. Dat leverde me nadien een aantal kritische vragen op.

Voorstanders van autonome kunst vroegen zich af waarom we behalve bij het strikt individueel beleefde esthetisch effect ook nog stil zouden moeten staan bij andere 'opbrengsten'. Maken we kunst niet kwetsbaar als we er een materiële waarde van verwachten, zo vroegen zij zich af.

Anderen gaven aan dat er geen onderzoeksgegevens op dit terrein liggen en vroegen zich überhaupt af of culturele interventies wetenschappelijk te onderzoeken zijn op gezondheids- en welzijnseffecten.

Inmiddels zijn we vele jaren verder en is de belangstelling voor kunst en cultuur in de zorg enorm toegenomen. Ik merk steeds meer dat wordt erkend dat kunst een bijdrage kan leveren aan goede zorg en een leven waar mensen blij van worden. Ook op latere leeftijd. Er is het gevoel dat we met kunst kunnen bijdragen aan een goed leven, maar we kunnen dit niet hard maken.

Wetenschappelijk onderzoek kan de effecten van kunst op verschillende niveaus zichtbaar maken (gezondheidseffecten, welzijnseffecten, zingeving, maatschappelijke participatie, arbeidssatisfactie effecten bij professionals, etc.). ZonMw maakt zich daarom sterk voor dit wetenschappelijk onderzoek en zou hiervoor graag willen samenwerken met maatschappelijke en publieke partners.

Ik hoop van harte dat lezing van dit magazine ertoe bijdraagt dat we dit voornemen tot uitvoering kunnen brengen.

Henk Smid,
Directeur ZonMw

Een structureel kunst- en cultuuraanbod

Een interview met Joyce Vlaming, projectleider kunst en cultuur bij zorgorganisatie AxionContinu

Kunst doet leven en er is leven tot de dood

Journalist Hieke Jippes sprak door het hele land met projectleiders, uitvoerende kunstenaars en ouderen over de bijdrage van kunstdeelname aan het welbevinden van ouderen.

Van 'O Dennenboom!' naar Chopin.

Een dag uit het leven van de familie Bordewijk, waarin zij bezoek krijgen van Conservatoriumstudente Floor Snijders.

En verder....

Kijk mij nou

Beeldend kunstenaar Lennart Brinkhuis

4

Frans Meerhoff

beleidsadviseur Ontwikkeling, Beleid en Directiestaf van de gemeente Emmen

14

Colofon

ZonMw stimuleert gezondheidsonderzoek en zorginnovatie. Zie verder www.zonmw.nl/cultuur

Secretariaat: ZonMw, Postbus 93245, 2509 AE Den Haag
Telefoon: 070 349 52 26, cultuurenzorg@zonmw.nl

Tekst: Hieke Jippes

Productie: Meike Manders en Tamara Adonis

Ontwerp: Christy Renard

Drukwerk: Ipskamp Printing

Vitalis WoonZorg Groep

Kunst raakt ons

Kunst kan mensen raken, of u nu jong of oud bent, medewerker of cliënt. Kunst zet aan tot beweging, het inspireert en verbindt mensen. Kunst en cultuur levert een positieve bijdrage aan blijven kijken, aan vernieuwen en aan samen beleven. Binnen Vitalis WoonZorg Groep is er bijzondere aandacht voor activiteiten en evenementen op het gebied van kunst en cultuur. Op alle locaties is afwisselend expositie-aanbod in de algemene ruimtes. Ook organiseert Vitalis Woonzorg Groep regelmatig culturele festiviteiten. Denk daarbij aan muziek uitvoeringen, themamiddagen, excursies, kienavonden en filmmiddagen, computerclubs en internetcafés.

Vitalis WoonZorg Groep heeft in Eindhoven 4 verpleeghuizen en 2 revalidatiecentra. Bovendien biedt Vitalis WoonZorg Groep in verschillende vormen van welzijn en zorg aan in 5 residenties en ruim 19 appartementencomplexen.

Meer informatie over kunst en cultuur bij Vitalis WoonZorg Groep vindt u op:
www.vitalisgroep.nl/vitalis-woonzorg-groep/kunstencultuur/visie-kunst-en-cultuur

ZonMw bedankt Vitalis WoonZorg Groep voor het beschikbaar stellen van foto's voor deze publicatie, waaronder de foto op de voorkant. Foto: Vincent van den Hoogen

Kijk mij nou

‘Een van de mooiste momenten van wat kunst kan doen’, zegt beeldend kunstenaar Lennart Brinkhuis (36), ‘was voor mij die keer dat een man met zulke zwakke polsen dat hij al een jaar met braces was opgezaald, na een uur werken die braces af liet doen en zei: ‘Dit kan ik gewoon!’. Ik had het canvas voor hem vastgeplakt zodat het niet kon verschuiven, ik was al inventief geworden in het verzinnen van allerlei hulpmiddelen voor welke beperking ook – sponsjes, speciale penseeltjes – álles was goed voor wie maar meedeed. Want hé, dit is kunst, dat kan niet fout!’.

TEKST: **HIEKE JIPPES** | FOTO: **SANNAZ MOGHADDAM**

Brinkhuis is opgeleid als beeldhouwer, maar legt zich in zijn eigen werk vooral toe op schilderen en tekenen. In Doetinchem en omstreken gaf hij de afgelopen 2 jaar in verzorgingshuizen, buurthuizen en ouderen-sociëteiten in het kader van Lang Leve Kunst workshops met als titel Kijk Mij Nou. Ouderen, óók zij die lichamelijke of geestelijke beperkingen hadden, werden daarin uitgenodigd om in 3 sessies hun zelfportret te maken. Doel: uitdagen van de deelnemers. Hoe? Door in eerste instantie de drempel zo laag mogelijk te leggen: ‘Iedereen kan dit’. Bovendien waren de workshops, dankzij de subsidie van de fondsen, gratis.

‘We werkten met kleine groepen, maximaal 8 personen. De eerste keer kwam ik eigenlijk zorgen wegnemen en een foto maken van elke deelnemer. Dan zette ik thuis de outline van elk portret op en liet mensen daarvan zelf een afbeelding naar eigen inzicht maken. Maar dat werd al snel kleurplaatje invullen: noch voor de maker, noch voor mij als kunstenaar een uitdaging. Toen maakte ik thuis elke keer één helft van het portret en liet de deelnemers de andere helft vullen. Met tekst, met kleur, als het maar iets was waardoor er een gesprek kwam. Later heb ik leerlingen van het Rietveld Lyceum uit Doetinchem erbij betrokken: een linker gezichtshelft van de oudere deelnemer en een rechter gezichtshelft van de jongere. Opdracht: Vul elk de ontbrekende ruimte

in met iets wat jullie tweeën gemeenschappelijk hebben. Soms was de uitkomst een lievelingskleur van allebei. Soms ook was het voetbal. Maar wat eruit kwam, voor allebei, was het besef dat er altijd iets was wat hen verbond.’

‘Wat ik heb geleerd? Persoonlijke aandacht is heel belangrijk. Dus niet meer dan 8 deelnemers per groep. Oog hebben voor het feit dat het voor hele oude mensen al een hele stap is om van hun kamer naar beneden, naar de werkruimte te komen. Dat ze dan eerst even moeten bijkomen. Maar ook: dat in de bejegening van oude mensen al heel snel een kinderachtige toon wordt aangeslagen. Begeleiders die

‘O, wat hebt u dat mooi gedaan!’ Ik moet er toch niet aan denken dat ik daar straks een schilderij heb gemaakt en er komt zo’n jochie van 30 binnen die begint te klappen. Alsof ik een kleuter ben! Terwijl een project als dit mensen zelfregie geeft, want zij zijn het die iets aanleveren dat strikt persoonlijk is en dat niemand anders zo kan uitdrukken. Creatief bezig zijn met iets wat spannend is en dan uiteindelijk ook trots zijn op het eindresultaat. Want als ik het goed heb, hebben de meeste deelnemers hun zelfportret thuis opgehangen. Of het meegegeven aan iemand die hun dierbaar is. Terwijl ze niet dachten dat ze zoiets ooit voor elkaar zouden krijgen: kunst maken.’ ◀

Lang Leve Kunst

Van kunstbeoefening word je blij, daar gaat het om!

Lang Leve Kunst zet cultuurparticipatie door ouderen sinds 2013 succesvol op de kaart. Het meerjarenprogramma Lang Leve Kunst is een publiek-privaat samenwerkingsverband tussen Stichting RCOAK, Fonds Sluyterman van Loo, Fonds Cultuurparticipatie, Landelijk Kennisinstituut Cultuureducatie en Amateurkunst (LKCA) en VSBfonds.

Lang Leve Kunst wil dat veel meer ouderen zich actief met kunst en cultuur gaan bezighouden. Het faciliteert en creëert inhoudelijk uitdagend cultureel aanbod, specifiek afgestemd op ouderen. In de periode 2013 – 2016 zijn vanuit

het programma ca. 950 culturele projecten gefinancierd. Met deze projecten zijn meer dan 400.000 ouderen en 3250 professionals en vrijwilligers bereikt.

Vanaf 2017 is financiering van cultureel aanbod voor ouderen opgenomen in de reguliere donatiebudgetten van de fondsen. Een substantieel deel van de donatiebudgetten is gereserveerd voor dit doel. Per fonds verschilt de aanvraagprocedure en ook het budget. Graag verwijzen we u naar de websites van de betreffende fondsen.

Meer informatie over Lang Leve Kunst vindt u op: www.langlevekunst.nl

Een structureel kunst- en cultuuraanbod

Joyce Vlaming(35) heeft in de wereld van de zorg voor ouderen een relatief unieke positie: die van projectleider kunst en cultuur. Haar werkgever, AxionContinu, is een van de weinige zorgorganisaties die gelooft in de bijdrage die kunst en cultuur te leveren hebben als het om een beter welbevinden van ouderen gaat. Of die nu intern dan wel extern wonen. Of die nu ver of minder ver beperkt zijn. Want AxionContinu (slogan: 'Optimisten in de Zorg') trekt binnen zijn begroting geld uit voor een structureel kunst- en cultuuraanbod en heeft Vlaming daartoe 20 uur per week in vaste dienst.

TEKST: **HIEKE JIPPES** | FOTO: **JOYCE VLAMING**

Vlaming: 'Ik was als beeldend kunstenaar/fotografe in opleiding en verdiende 's avonds bij door te zorgen voor patiënten met zware dementie. Een jaar of zeven geleden kreeg AxionContinu (2000 cliënten in- en extern met 14 locaties in en om Utrecht) een nieuwe bestuurder die vond dat veel locaties een uitstraling van troosteloosheid hadden. Dat leidde tot het ontstaan van deze baan, die ik meteen heel graag wilde.'

Omdat het bestuur achter haar stond en haar functie binnen de organisatie op gelijke hoogte waardeerde als bijvoorbeeld die van de projectleider thuiszorg, kreeg ze de kans heersende scepsis te bestrijden.

'In het begin, in onze tehuizen, was het veel gemakkelijker dan nu. Je had de cliëntèle binnen handbereik. In Lang Leve Kunst hebben we bewust gekozen voor het aanreiken van, in dit geval, muziek bij mensen thuis. Mind the Music bedient dit jaar ruim 10 ouderen met dementie, maar ik hoop op groei. Studenten aan het Utrechts Conservatorium,

die de studie docent muziek volgen, lopen bij ons stage door bij ouderen met dementie thuis iedere week muziek te gaan maken. Dat heeft ook een sociaal aspect. Je haalt mensen uit hun isolement. Concreet voorbeeld? We hebben een ex-jazzdrummer die samen met zo'n student speelt. Alleen als je hem een bongo geeft kan hij nog een vast drumpatroon spelen. Maar na het spelen is hij alerter, vrolijker en worden er verhalen van vroeger, met zijn band, getriggerd. En het Conservatorium is inmiddels ook enthousiast en overweegt het opzetten van een nieuwe studie waar de nadruk op de therapeutische werking van muziek komt te liggen.

Vroeger, toen ik zelf die avonddiensten op zo'n afdeling met mensen met dementie deed, zette ik altijd muziek op. Ik zong met mensen. De hele sfeer veranderde. Desondanks: Mind the Music is niet bedoeld als therapeutisch, de kunst staat voorop en een professionele kunstenaar als begeleider is een voorwaarde. Harde resultaten vind ik heel moeilijk te geven. Maar dat het iets met mensen doet weet

ik zeker: de groeiende aantallen, de ontroering die je ziet. We hadden een schilderproject: iemand die vrijwel niets meer zei, was erin geslaagd zijn eigen eenzaamheid te verbeelden. Prachtig! Wat is de achtergrond van iemand, waar ligt zijn interesse? Wat kan er daarin nog worden gebruikt? Dát zijn de belangrijke vragen en daar moet je als instelling op durven en kunnen inzetten.'

Bij de uitvoeringen van bijvoorbeeld het Grijs Koppen Koor – speciaal voor de allochtonen had het met grote moeite ook een Turks liedje ingestudeerd – of bij het project Huidhonger (de aanraking) of bij de bezoeken van of aan het museum, bij het houden van 'het wetenschapscafé': Joyce Vlaming wil 'de ziekte' of 'de beperking' niet de dominante bepaler laten zijn voor de identiteit van iemand die 'toevallig' oud is. 'Ouderdom, dementie, treft iedereen, op alle niveaus en van elke achtergrond.'

Is de plaats van kunst en cultuur binnen de bedrijfscultuur van deze zorg-gigant inmiddels verzekerd?

'Je moet je met kunst en cultuur wel altijd blijven verdedigen bij de zorg. Wat je aankoopt voor een locatie: 'Moet dat nou zo duur?'. En ik moet opletten, wel altijd blijven verbinden, hoog met laag. Dus niet alleen klassiek, ook Frans Bauer. Anders word je weggezet als een elitair clubje en dat moet niet.' <

'Joyce Vlaming wil 'de ziekte' of 'de beperking' niet de dominante bepaler laten zijn voor de identiteit van iemand die 'toevallig' oud is. 'Ouderdom, dementie, treft iedereen, op alle niveaus en van elke achtergrond.'

AxionContinu

De kracht van kunst

Even een museumpje pakken of naar een mooi concert gaan? Het lijkt zo vanzelfsprekend, maar voor veel ouderen met psychische of lichamelijke klachten zijn zulke uitstapjes niet haalbaar. Daarom heeft AxionContinu al tientallen kunstprojecten georganiseerd. Van appeltaart-concerten tot museumbezoek, van Rijdend Atelier tot het muziekproject Mind the Music.

Naast kunstprojecten heeft AxionContinu een kunstatelier in 't Huis aan de Vecht in Utrecht. Het atelier was een productiekeuken die met minimale ingrepen is omgebouwd tot een ruimte waarin workshops voor cliënten worden georganiseerd.

AxionContinu is een organisatie voor wonen, zorg en revalidatie. In totaal hebben zij 14 locaties in Utrecht en omgeving. Werken vanuit vakmanschap, met aandacht en plezier zijn de uitgangspunten van AxionContinu.

Meer informatie over kunst en cultuur bij AxionContinu vindt u op:
www.axioncontinu.nl/kunst-en-cultuur

Joyce Vlaming

Kunst doet leven en er is leven tot de dood

De notie dat kunstdeelname, juist voor ouderen en misschien wel nog meer dan voor andere segmenten van de bevolking, kan bijdragen aan welbevinden, wint geleidelijk aan terrein. Doordringend besef is één, maar hoe werkt deelname aan kunst voor ouderen – bijna 1 op de 5 Nederlanders in 2020 – in de praktijk?

TEKST: **HIEKE JIPPES** | FOTO'S: **VINCENT VAN DEN HOOGEN** EN **COR HEIJDENRIJK**

Het verschil tussen kunst en dagbesteding

Er is kunst en cultuur en er is bezig gehouden worden. Er is samen met een regisseur en een professioneel musicus een toneelproductie maken en er is Geer en Goor. Het gaat hier niet om 'hoge' of 'lage' vorm van cultuur, het gaat om het kwalitatieve verschil tussen zelf door kunnen blijven groeien omdat je hele wezen wordt uitgedaagd enerzijds, en anderzijds passief bedaan worden door anderen. Het is het verschil tussen: 'Wat wilt u en hoe kunnen we ervoor zorgen dat wat u wilt, ook gebeurt?' en 'U bent 75! Wat wilt u dan nog?'

En de vraag is: moet in een tijd waarin bijvoorbeeld Amsterdam met enige tamtam aankondigt dat het dit jaar € 1 miljoen uittrekt voor 'een jaar tegen de eenzaamheid' bij ouderen, zonder dat het woord cultuur in de formulering van deze vorm van zorg voorkomt, de rol van kunstbeoefening als aanjager van zelfontplooiing en mentale vervulling niet juist in de eerste plaats genoemd worden? Of is 'kunst' en alles wat daarachter schuilgaat, nog steeds het ondergeschoven kindje waar overheden, zorgverzekeraars en zorginstellingen zich over beradende vergrijzingsgolf die over 3 jaar al betekent dat 1 op de 5 burgers 'oudere' zal zijn?

In opdracht van ZonMw bezocht journalist Hieke Jippes een aantal projecten die de afgelopen vier jaar proefondervindelijk zijn gefinancierd door het subsidieprogramma Lang Leve Kunst. Zij sprak door het hele land met projectleiders en uitvoerende kunstenaars van heel uiteenlopende projecten en vooral ook met de doelgroep van hun inspanning: de ouderen. Onder hen ouderen waarvoor kunst in het verleden een onbekend terrein was en ouderen die dachten nog weinig te kunnen maar door kunst juist opleefde. 'Je voelt je...' De oudere mevrouw stokt,

maar geënthousiasmeerd voelden ze zich allemaal. 'Uit mezelf getrokken', 'verbaasd over mezelf', 'dit gaat verder dan de oppervlakte'. Kortom, 'opgezwiept' waren ze unaniem. Of zoals iemand zei: 'Verdieping, zelfkennis en schoonheid. Dat brengt meedoen aan een vorm van kunst mij allemaal. Ik word er blij van.'

In gesprek met particuliere fondsen

Wat is 'kunst' precies? Worden participerende ouderen daarin meer of anders gestimuleerd dan door een

‘Gemakkelijk te organiseren valt het niet, maar de moeite waard is het zeker. De latente vraag naar deelname aan amateurkunst van de nieuwe ouderen is groot.’

zoekend naar woorden om te beschrijven wat het samen met anderen zingen net met haar heeft gedaan. Dan barst ze uit: 'Je voelt je door zo'n middag als deze, ja, opgezwiept!' 'Opgezwiept'. Het is ongewoon taalgebruik en de term is zeker niet een woord dat je in enig departementaal beleidsstuk over ouderenbeleid zult tegenkomen, maar aan 'opgezwiept' heb ik vaak moeten denken op mijn verkenningstocht langs projecten met als doel 'het welbevinden van oudere mensen te bevorderen door (actieve) kunstbeoefening'. De 55- tot meer dan 90-jarigen in wisselende staat van (geestelijke) gezondheid die ik sprak, mochten dan andere termen kiezen om zich uit te drukken,

middagje biljarten met je maten of theedrinken met vriendinnen? Ik moet toegeven: ik had mijn twijfels. Voor het antwoord op de laatste vraag zijn twee benaderingen mogelijk. Je raadpleegt deskundige wetenschappers – de theoretici van het statistisch verantwoorde model – of je laat je overtuigen door ervaringsdeskundigen die geloven dat er meer is dan dat. De particuliere fondsen Sluiterman van Loo en de Stichting RCOAK, beide gericht op projecten voor ouderen, gaven de afgelopen drie jaar miljoenen uit aan subsidies voor een aantal 'kwartiermakers-kunstenaarsprojecten' voor ouderen door het hele land, nadat ze eerst in 2012 het Landelijk Expertise Centrum Sociale Interventie (LESI) een >>

>> verkenning hadden laten doen naar de potentiële waarde daarvan. Conclusie van de LESI-verkenning destijds: 'Gemakkelijk te organiseren valt het niet, maar de moeite waard is het zeker. De latente vraag naar deelname aan amateurkunst van de nieuwe ouderen is groot.'

Vraag aan Koeno Sluyterman van Loo (van het gelijknamige fonds) en aan Frieda de Pater (directeur RCOAK): *Waar raakten jullie eigenlijk persoonlijk overtuigd van de meerwaarde van kunst versus biljarten/theedrinken?*

Antwoord van Koeno: 'Ik herinner me een oude man die op een stoel op een podium zat, met naast zich een klein ensemble.'

Hij luisterde, geconcentreerd en met af en toe een gelukzalige glimlach. De muziek speelde in op zijn bewegingen: elegant, energiek en soepel. Na het applaus hielpen twee musici uit het ensemble hem uit zijn stoel en stevig ondersteund strompelde de man het podium af. Een grote tegenstelling met daarvoor.' De essentie: hier had iemand iets verricht waarvan hij zelf niet had gedacht dit nog te kunnen.

Frieda herinnert zich de overweldigende belangstelling voor het eerste symposium van Lang Leve Kunst (2011), waar het van de kant van ruim 300 kunstenaars en cultuurinstellingen helemaal niet ging over geld, maar vooral over alles wat zou kunnen op gebied van theater, dans, fotografie. 'Wij zeggen altijd dat wij het idee van ouderenparticipatie met Lang Leve Kunst hebben geïntroduceerd. Dat is maar deels waar. Wij maakten toen zichtbaar wat al lang als onderstroom gaande was. Daarvan werd ik mij toen voor het eerst bewust.'

En ze biecht op: 'Ik dacht dat ouderen mentaal 'luier' waren. Dat is niet echt zo. Als er eisen worden gesteld geeft dat het gevoel 'ik leef nog ergens voor'. Op mijn iPhone heb ik een citaat bewaard van iemand die deelnam aan een project Amsterdam Vertelt, waarbij zij leerde fotograferen van een medewerker van FOAM Fotografiemuseum Amsterdam. Zij zei: 'Wij kleuren, plakken en knippen al meer dan genoeg. Nu leer ik iets en doe ik iets waarvan ik nooit dacht dat ik het kon en dat vind ik geweldig.'

Frieda denkt terug aan het Act Your Age festival en de dansvoorstelling Journey van de Belgische danser Koen de Preter: een duet van een jonge danser en een danseres van ver in de tachtig. 'Ruig, verrassend en overrompend. Alle leeftijden vielen weg.'

Deelnemers werven: 'Oudere – ben ik dat dan?'

Ouderen – 'O, zijn wij dat dan?', vraagt iemand als ik uitleg wat ik hier doe met mijn blocnote op Strijp-S in Eindhoven. Zij is niet de enige die dat etiket het liefst vermijdt. Veel organisatoren van Lang Leve Kunst-projecten hebben zich de afgelopen jaren uitgeput in het verzinnen van eufemismen voor 'oudere' (zo wil ik niet gezien worden) maar ook voor 'kunst' (dat is niets voor mij). Creatieve oplossingen daarvoor waren soms zo simpel als – in Doetinchem – het aanspreken van mensen in een bushokje ('zou dat niet iets voor u zijn?'). Terwijl in Eindhoven een projectleidster een kleine advertentie in een huis-aan-huis-krantje plaatste voor een bustochtje voor ouderen naar het stadsdeel Strijp in Eindhoven. Resultaat: een volle bus met oudere Eindhovenaren die wel eens wilden

Workshop Het Huis van vervoering

Het is een zomerse zaterdagochtend in juli. Vogelenthousiasten met enorme kijkers hebben zich opgesteld voor de voormalige Appel-loods in de duinen bij Kijkduin, een en al aandacht voor een nest buizerds in de bomen erachter. Wat hen ontgaat zijn de activiteiten binnen: een kleine twintig mensen die door actrice/theatermaakster Klaske Bruinsma ingeleid worden in de eerste fase van Het Huis van Vervoering, een workshop 'vanuit beweging, improvisatie, muziek, tekst en kleinkunst' die de deelnemers (55 tot ver in de 70) ertoe moet brengen hun 'eigen grenzen van creativiteit' te onderzoeken. Dat vraagt serieus van plan zijn vol te houden: 3x per week, gedurende 6 weken, uit je comfortzone getrokken worden tegen betaling van € 125,-. Een deelnemster trok zich na één keer al terug: te confronterend. Anderen doen dit al voor het derde jaar en verheugen zich op de voortzetting hiervan voor wie dat willen: een echte theaterproductie. Onderwerp, locatie en invulling nog te verzinnen door regisseur Jeroen de Graaf en muzikaal leider Roeland Drost. 'Iets in een leegstaande kas' is alles wat die twee in dit stadium willen loslaten. Vorig jaar voerde een soortgelijk gezelschap onder hun leiding een hoogst confronterende serie voorstellingen over 'hoe het is om oud te zijn' op in een leegstaande vleugel van een Haags ziekenhuis. Het publiek, iedereen uitgerust met een rollator, ging van kamer tot kamer om dat per tafereel voorgespeeld te krijgen. Het werd een groot succes.

zien hoe in hun stad het voormalige industriegebied Strijp-S – ooit één en al Philips Fabrieken – wordt getransformeerd tot een broedplaats van nieuwe bedrijven en opwindende exposities. Een aantal van hen trof ik bij de workshop Verborgen Frequenties: vrouwen én mannen die met behulp van industrieel kunstenaar Ricky van Broekhoven eerst in een paar uur een eigen versterker maakten met behulp van een printboard, metaaldraad en een lasapparaat en in een volgende sessie naar eigen ontwerp van pvc-buis en koperdraad een eigen antenne. Koptelefoon in en daar ging een stoet van antennedragers, als ware wichelroedelopers, op zoek naar geluiden in de ruimte om hen heen. 'Nog nooit gedaan!', zei een mevrouw die bij een groot bedrijf in industriële tenten had gewerkt. Een mannelijke deelnemer liet zijn antenne zien: in de vorm van een gloeilamp gebogen, dus Philips én design, verleden én heden van zijn stad.

Positieve gezondheid: Meer dan de som van kwalen

Het is de Nederlandse arts-onderzoeker Machteld Huber die inmiddels internationaal naam maakt met haar definiëring van het concept 'positieve gezondheid'. Huber herdefinieerde in 2012 in haar proefschrift de term gezondheid van 'de afwezigheid van ziekte' naar 'het vermogen zich aan te passen en een eigen regie te voeren, in het licht van fysieke, emotionele en sociale uitdagingen van het leven'. Toegepast op ouderen: kijk breder dan alleen naar wat je niet meer kan, maar kijk daarnaast naar wat voor jou belangrijk is, naar wat jij nog kunt doen en naar datgene waarbij je misschien, met hulp, nog wel zingeving aan ontleent. Uit eigen ervaring (ze was langdurig ziek) en uit onderzoek onder patiënten weet Huber aan te tonen dat een dergelijke insteek positief gezondheidsbevorderend werkt – en dat is ook voor degenen die zich het hoofd breken over de al maar toenemende kosten van de gezondheidszorg, goed nieuws.

De criteria die Huber mensen voorlegt om hun eigen gezondheidssituatie te waarderen gaan dus niet alleen

over lichaamsfuncties, maar ook over mentaal welbevinden, niet alleen over dagelijks functioneren maar ook over de existentiële dimensie en over sociaal-maatschappelijk participeren. Dit spinnenweb van motiveringen leidt zo tot een herwaardering van de eigen staat van zijn en is, eenmaal onder de loep genomen, in de praktijk vaak motiverend om wél iets te ondernemen. Huber, in een toespraak voor wijkverpleegkundigen in 2015: 'Zingeving, leven vanuit wat voor een mens écht belangrijk is, is de sterkst gezond makende kracht in mensen. Mijn model is een beweging aan het worden die empirisch uit de bevolking naar boven komt. En het integreert bovendien zorg en welzijn. Dus ook goed voor de gemeenten.'

‘Zingeving, leven vanuit wat voor een mens écht belangrijk is, is de sterkst gezond makende kracht in mensen. Mijn model is een beweging aan het worden die empirisch uit de bevolking naar boven komt. En het integreert bovendien zorg en welzijn. Dus ook goed voor de gemeenten.’

Wie gaat dit financieren?

Zorg voor onder meer ouderen is sinds 2015 van het Rijk naar de gemeenten overgeheveld. Een aanpassingsperiode aan de nieuwe situatie bij de uitvoerders op gemeenteniveau was te verwachten. Ik vroeg de projectleiders – kwartiermakers die ik bezocht, van Doetinchem tot Den Haag, van Amsterdam tot Eindhoven, naar de voortzetting van hun projecten. Nu de experimentele periode met jaarlijks afnemende subsidie van de >>

Kunst en Positieve Gezondheid

Kunstenaars zijn steeds vaker actief in de zorg. Ook is er erkenning voor de waarde van hun bijdrage in de langdurige zorg. Er ontbreekt echter een overzicht van de activiteiten en effecten van deze 'culturele interventies'.

Daarom is in opdracht van het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap via ZonMw de kennissynthese 'Kunst en zorg: een kennissynthese van culturele interventies, langdurige zorg en positieve gezondheid' uitgezet. In de kennissynthese is systematisch en transparant de kennis over cultuur en langdurige zorg op het gebied van praktijk, beleid en wetenschap in kaart gebracht. Daarnaast hebben stakeholders vanuit diverse specialisaties en verschillende sectoren input kunnen leveren tijdens bijeenkomsten en focusgroepen. Hiermee is een breed draagvlak ontstaan voor de conclusies en aanbevelingen.

Het onderzoek is uitgevoerd door een consortium van Hogeschool Windesheim, Landelijk Kennisinstituut Cultuureducatie en Amateurkunst (LKCA) en Movisie.

Meer informatie over de kennissynthese vindt u op: www.zonmw.nl/cultuur

>> particuliere fondsen ten einde loopt: hebben gemeentelijke beleidsmakers door dat zorg en welzijn – en dat laatste door participatie in kunst en cultuur – ten nauwste met elkaar zijn verbonden? Er zijn voorbeelden waarbij één en dezelfde wethouder én zorg én cultuur in zijn portefeuille heeft: de ambtenaren van beide beleidsafdelingen kennen elkaar niet en weten niet wat de ander doet. Er is principiële bereidheid – toetreding van gemeenten tot het concept Age Friendly City – maar geen echte activiteit. En er zijn gemeentelijke beleidsmakers die zich op congressen (in het buitenland) laten toeklappen na speeches a la Huber, maar die in de praktijk niet laten blijken de financiële daad bij het woord te willen voegen. 'En tja,' verzucht een projectleider realistisch, 'op dit moment hoef je al helemaal niet aan te komen, want voorjaar 2018 zijn er verkiezingen en dus steekt niemand zijn nek uit'.

Zorginstellingen gaan door een enorme reorganisatie en, een enkele daargelaten, geven ook niet echt thuis. Om over zorgverzekeringen helemaal maar niet te spreken. Die willen harde cijfers, onomstotelijke resultaten van wetenschappelijk onderzoek dat keihard moet bewijzen dat welbevinden van ouderen, door ze de gelegenheid en de middelen te verschaffen deel te nemen aan kunst en cultuur, op termijn financieel lonend is.

Alternatieve inkomstenbronnen

Voor de Lang Leve Kunst-projecten die ik bezocht gloort tegen die achtergrond desondanks niet altijd het einde. Van het begin af aan was de bedoeling dat de projectleiders in de jaren van subsidie uit de particuliere fondsen naar vervangende inkomstenbronnen zouden zoeken. Kunst Maakt De Mens, een project van het Van Gogh Museum in Amsterdam, in het Kröller Müller Museum en in Nunen dat 70plussers in hun eigen omgeving opzoekt en ze met behulp van een kar met zonnebloemen en beroemde schilderijen van Van Gogh laat kennismaken met het werk van de schilder en ze ertoe brengt zelf te tekenen, gaat door. Maar dan wel in het besef dat Kunst Maakt de Mens het relatief gemakkelijk heeft door de reputatie van de schilder en de fondsen die het museum ter beschikking staan. Het Drents Museum, het Dordrechts Museum en het Van Gogh Huis in Zundert hebben zich inmiddels aangesloten. Andere projecten vragen de

deelnemers om een bijdrage of peuteren elders een subsidie los.

Het is zo jammer', zegt een van hen, 'dat de meeste kosten gaan zitten in het opstarten van een project. Met betrekkelijk weinig geld kun je het gaande houden. Als je na een paar jaar weer moet ophouden, gaat ook financieel veel verloren.'

De cultuursector, kortom, wil wel. De traditionele zorgsector heeft mondjesmaat meer aandacht. De zorgverzekeraars: zie boven.

Onderzoek loopt achter....

Professor Erik Scherder, hoogleraar Klinische Neuropsychologie aan de VU, schreef onlangs een boek (Singing in the Brain) over 'de wonderen' die muziek kan aanrichten in het brein. Eerder riep hij ouderen op te bewegen om mentaal fit te blijven. Tussen die twee gebieden bestaat dus samenhang. Maar op de vraag: 'kun je in de hersenen zien wat het kwalitatieve verschil is tussen, pakweg, samen biljarten en actief kunst beoefenen?' is zijn antwoord kort. 'Die studies waarin beide genoemde activiteiten met elkaar zijn te vergelijken, zijn eenvoudigweg niet gedaan. Maar dit moet wel onderzocht worden. Er zijn in Nederland schitterende initiatieven waarbij je kunt zien wat kunst kan doen voor de gezondheidszorg – kijk naar de Alzheimer-route in het Stedelijk, naar muziek voor patiënten in ziekenhuizen – maar of de meerwaarde

van kunstbeoefening ten opzichte van andere niet-kunstzinnige activiteiten waarbij alleen aandacht een grote rol speelt? Ik zou het niet weten.'

Hij haast zich om te nuanceren: 'Daarmee serveer ik een project als Lang Leve Kunst niet af. Integendeel, kijken naar kunst laat heel wat neurale netwerken oplichten en zélf kunst maken doet er nog een schepje bovenop. Het zijn allemaal vormen van verrijkte omgeving en ja, je kunt dus zien dat grote netwerken in het brein oplichten wanneer je mensen in een verrijkte omgeving (zogeneten *'enriched environment'*) brengt. Met mensen wandelen, lopen, muziek maken. Dat je met nieuwe dingen doen de risico's op het krijgen van dementie verlaagt, is ook bekend. Een leefstijl waarbij je wordt uitgedaagd, zowel fysiek als mentaal, dus liefst de combinatie van die twee, heeft een optimaal gezondheidseffect. En door dingen te doen die nieuw zijn, beloon je jezelf, want je krijgt weer dat gevoel van: 'Wow, dit kan ik!'

...maar zou met creatieve aanpak veel kunnen opleveren

Moet de conclusie dus zijn dat bij gebrek aan 'hard' onderzoek een project als Lang Leve Kunst gewaardeerd moet worden als niet meer dan 'aardig geprobeerd' en 'leuk voor de deelnemers'?

Het laatste woord is aan dr. Marjolein Gysels, antropologe en senior onderzoeker aan de Universiteit van Amsterdam. Zij onderzocht, op basis van onder andere kwalitatief onderzoek en leunend op de criteria van Huber en op uitnodiging van het Van Gogh Museum, of actieve kunstparticipatie een verschil kan maken op het welzijn van ouderen. Zij hanteerde daarbij meetinstrumenten die in de antropologie gebruikelijk zijn: kwalitatief onderzoek met behulp van onder meer participatieve observatie en open-diepte interviews 'met aandacht voor de levensgeschiedenis'. Tenslotte vulden de deelnemers een vragenlijst in. Conclusies zijn onder meer dat participanten (239 in getal, zelfstandig thuiswonend met een gemiddelde leeftijd van 78 jaar oud) vinden dat de interventie (de cursus) heeft bijgedragen aan hun kwaliteit van hun leven, ook lichamelijk ('ik kwam weer uit mijn stoel!'). Meer dan de helft van de deelnemers had geen culturele achtergrond, maar 85% hoopt op een soort vervolgvacature. En wil nu ook wel eens een museum in, omdat ze niet langer denken dat een museum niet is ingesteld op ouderen.

Participanten expliciet over een vervolgvacature: 'het liefst 's middags, onder begeleiding van een professioneel kunstenaar, toegankelijk voor rolstoel

en rollator, met andere geïnteresseerde ouderen en gericht op de beleving'. Gysels, als we – noodweer buiten – in restaurant Dauphine in Amsterdam samen een kopje thee drinken. 'Als er iets is wat ik hierover tegen iedereen zou willen zeggen dan is het een pleidooi leveren voor meer onderzoek. Er wordt veel gedaan, maar het is allemaal met instrumenten die uit de epidemiologie afkomstig zijn. Dat is nou eenmaal het kader en dat kader leidt meteen tot een bepaalde kijk. Mijn pleidooi is om het onderwerp óók buiten dit kader te benaderen, meer met instrumenten uit de sociale wetenschappen. Het is een opkomend gebied. Er zijn niet veel onderzoekers, zoals ik, die zich hiermee bezig houden. Maar bij subsidieaanvragen is weinig ruimte voor die andere benadering. Mijn stelling: zo'n strikte begrenzing doet geen recht aan het leven. Waarom zou je dit niet kunnen onderzoeken met een interdisciplinair onderzoeksteam, in plaats van in één hokje met maar één verwachtingspatroon. Het is heel belangrijk dat we met verschillende disciplines hierin samenwerken, het hele scala van medisch wetenschapper tot kunstenaar. Er is groeiend bewijs voor de relatie tussen kunstinterventies en welbevinden. Enig enthousiasme voor zo'n benadering, het is uiteindelijk een humanitaire plicht.'

Kunst voor ouderen in de noordelijke provincies

Frans Meerhoff, beleidsadviseur op de afdeling Ontwikkeling, Beleid, Directiestaf van de gemeente van Emmen (107.000 inwoners), wil zich best meten met gemeenten in de rest van het land die meer of minder aarzelend hebben ingezet op het concept dat cultuur en ouderen in één adem genoemd moeten worden. Het is, zegt hij, 'zoeken en tasten' om vormen te vinden waarin woord tot daad wordt.

Daadwerkelijk: Emmen heeft de afgelopen jaren met een aantal proefprojecten gewerkt aan bestuurlijk draagvlak. In de cultuurnota wordt nu het principe dat 'cultuurparticipatie bijdraagt aan het welbevinden van ouderen' vastgelegd. Hij is ervan overtuigd dat die visie nog voor de gemeenteraadsverkiezingen van 2018 vooruitgang garandeert. Nog vóór hij over een jaar zelf met pensioen gaat en zijn eigen doelgroep wordt.

Emmen is stad en platteland ineen en daarmee onbedoeld symbool voor alle drie de noordelijke provincies. Provinciebestuur, provinciehoofdsteden

'Dat wij hier in Emmen nu voorop lopen bij het ontwikkelen van cultuurparticipatie voor ouderen, dat is nu óók weer niet. Maar we werken er wel heel hard aan en met een beperkt aantal andere gemeenten zitten we zeker in de voorste linies. We moeten wel: wij zijn hier, met op dit moment al 27% van de bevolking boven de 60, koploper vergrijzing.'

TEKST: HIEKE JIPPES | FOTO: SANNAZ MOGHADDAM

en Emmen (qua oppervlakte de vierde gemeente van Nederland) hebben zich inmiddels aaneengesloten in een cultureel samenwerkingsverband – 'We The North'. Met een aantal experimenten willen zij bereiken dat Noord-Nederland vanaf 2021 erkend wordt als een volwaardige stedelijke regio. Doel daarvan is onder meer de erkenning dat Noord-Nederland een 'kwalitatief culturele infrastructuur' heeft, die 'tot in de haarvaten van de regio' doordringt en die middels cultuur 'een bijdrage levert aan maatschappelijke uitdagingen'. En dat dus – in Emmen door middel van een op ouderen gericht experiment dat ART 66 heet – ook betrekking heeft op culturele deelname van ouderen. Dat alles heeft veel te maken met gemakkelijkere toegang tot een mogelijk nieuwe vorm van financiering uit Den Haag, maar ook met zelfonderzoek. En dus met gerichtheid op maatschappelijke uitdagingen voor ouderen.

Vraag: nu staan de culturele instellingen in Emmen zeker te trappelen?

'Culturele instellingen hebben veel te lang in de gemakmodus gezeten en zich niet gerealiseerd dat senioren deel uitmaken van hun doelgroep. Er wordt terecht gepronkt met theateropleidingen, met ontwikkeling van jong talent, met alles voor de jeugd. Heel veel cultuurbazen richten zich vooral op wat zij als een hoogwaardige vorm van kunst

beschouwen. Dat heeft 'kwaliteit'. Maar je kunt ook op heel basaal niveau kwaliteit hebben. Voetballen bij je buurtvoetbalvereniging gaat om de lol in het voetballen. Dat laat je toch ook niet omdat je nooit het Feyenoord-niveau zult halen?

Een schouwburgdirecteur zei ooit: 'Mijn schouwburg zit elke avond al vol met grijze koppen – wat moet ik dan nog meer doen? Ik zeg: wat is er mis met voor senioren aantrekkelijkere middagvoorstellingen? De marketingafdelingen van culturele instellingen moeten zich écht veel beter gaan verdiepen in de vraag hoe ze een senior publiek kunnen bereiken. Via sociale media is één manier; daarmee kunnen ze, met de kinderen als tussenpersoon, die ouderen ook bereiken.' 'Zorginstellingen en zorgverzekeraars moeten hier uiteindelijk ook een rol in spelen. Steeds meer senioren blijven langer thuis wonen, maar kopen wel bij die zorginstellingen hun diensten in. Klantenbinding wordt dan voor die zorgleveranciers belangrijk. Als zorgorganisaties het leven van cliënten thuis ook in cultureel opzicht kunnen verrijken door daarin diensten aan te bieden, dan is dat voor hen financieel aantrekkelijk en verrijken ze het leven van hun cliënten.

En dan de zorgverzekeraars – als zij op den duur gaan investeren in dit beleid zal ze dit meer geld opleveren. Een senior die deel neemt aan culturele activiteiten is gelukkiger en minder op zorg aangewezen. Maar elke keer als je dat met zorgverzekeraars bespreekt en hen

wetenschappelijke bevindingen van een project als Samen Oud voorlegt, waarin duidelijk wordt bewezen wat een niet alleen op lichamelijk lijden geconcentreerde aanpak in de praktijk oplevert, dan komen zij met óf het antwoord: 'Is dat wel zo waar?' of ze zeggen 'Daar zou ik toch wel wat meer wetenschappelijk onderzoek over willen zien'. Jammer. En mogelijk een afleidingsmanoeuvre in plaats van interesse en betrokkenheid.'

Concreet?

'In december volgt een congres voor het hele Noorden. Dat organiseren we samen met het Zorginnovatie Forum en het Noord-Nederlandse onderzoeksnetwerk Healthy Ageing. Het congres draait om de visie dat deelname aan cultuur door ouderen zorgt voor een omslag in de zorg. Of dat lukt? We hebben ook 3 bewindslieden versleten en we hebben 12 jaar geïnvesteerd in het beleid cultuureducatie in het primair onderwijs. Dat staat nu. Voor ouderen zijn we nu 5 jaar bezig. Ik ben dus oprecht hoopvol.' <

Van 'O Dennenboom!' naar Chopin

TEKST: HIEKE JIPPES | FOTO: SANNAZ MOGHADDAM

Hij was zijn hele leven huisarts, zij doceerde verpleegkunde, was zijn achtervang en runde het gezin. Vier zonen. Ze zijn beiden ver in de tachtig, zij heeft beginnende Alzheimer en ze zijn twee maanden geleden verhuisd uit hun huis van al die jaren, naar een appartement in een nogal chique zorginstantie. De heer en mevrouw Ferdinand Bordewijk – hij, neef van de gelijknamige schrijver, F. Bordewijk van 'Blokken' en 'Bint' – stáát erop dat ik hem ten behoeve van dit portretje niet een andere naam zal geven. Maar hij wil wel eerst lezen wat ik er van maak.

Ik mocht op een ochtend mee op bezoek met de inmiddels afgestudeerde Conservatoriumstudente Floor Snijders

(24), die wekelijks aan huis komt om met meneer én mevrouw muziek te maken. Zichtbaar een hoogtepunt in de agenda. Als Floor de woonkamer binnenkomt, dwarsfluit in een etui bij zich, vallen beide Bordewijken haar om de hals.

'Wilt u ook een kus?' vraagt mevrouw. Ik wil ook een kus.

'Wat heerlijk om je te zien!', zegt meneer Bordewijk tegen Floor.

Mevrouw Bordewijk wil uit ons gesprek niet buitengesloten worden. Ze zingt, op de melodie van 'O dennenboom!', het lied-op-tekst-van-de-kinderen dat kennelijk dateert van misschien wel het 50-jarig huwelijksfeest (een groot bord met schilderijen en teksten dat nu nog tegen de muur staat, verwijst daarnaar).

De tekst: 'O Ferdinand, o Ferdinand, je grijze haren zo charmant'. Met een allerliefste glimlach en als ze klaar is begint ze opnieuw. 'Iedereen hier in huis kent het al', zegt meneer Bordewijk tegen ons. En tegen zijn vrouw: 'Ga nu maar even zitten, want dit heb je net al gezongen'. Geen spoor van irritatie.

'Wat een mooi lied!' zegt Floor. 'Wat kunt u goed zingen! Zullen we piano spelen?' Voor de toeschouwer voltrekt zich een klein wonder. Uit het boek *De Pianoles* speelt mevrouw Bordewijk 'In de handen klappen wij' en soortgelijke simpele liedjes met enige moeite van papier, maar dankzij de begeleiding van Floor en door haar eigen toonvaste zangstem klinkt het resultaat welluidend.

'Ja, die gaat altijd heel goed!', moedigt meneer Bordewijk zijn vrouw aan. Er wordt koffie gebracht. We praten. 'Zij?' zegt meneer Bordewijk, knikkend naar Floor. 'Wat zij brengt? Liefde!'

Nu is het zijn beurt om muziek te maken. Pianosonates van Chopin en Schumann. 'Ik moet er even inkomen hoor!'

Maar het gaat, gaandeweg en met mondelinge aanwijzingen van Floor, allengs beter. Mevrouw Bordewijk – 'O Denneboom!' geheel vergeten – zingt zachtjes de melodie mee, dansend door de kamer.

Als hij klaar is, zegt ze tegen haar man: 'Ach lieve schat, wat deed je dat goed! Je krijgt een extra zoen van mij!' Hij heeft zijn agenda alweer gepakt en zegt tegen Floor: 'Wanneer kom je weer?' ◀